

SHAXS BIOIJTIMOIY XUSUSIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING DIALEKTIK JIHATLARI

*Norliyev Rustam Ibragimovich, Termiz davlat pedagogika instituti
“Falsafa va ma’naviyat asoslari” kafedrasi mudiri, falsafa fanlari
nomzodi, dotsent*

DIALECTIC ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF BIOSOCIAL CHARACTERISTICS OF THE PERSON

*Norliev Rustam Ibragimovich, Head of the Department of
“Fundamentals of Philosophy and Spirituality” of the Termez
State Pedagogical Institute, Candidate of Philosophy, Associate
Professor*

ДИАЛЕКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ БИОСОЦИАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК ЛИЧНОСТИ

*Норлиев Рустам Ибрагимович, заведующий кафедрой
Философии и основ духовности Термезского
государственного педагогического института, кандидат
философских наук, доцент*

<https://orcid.org/0009-0007-6348-681X>

e-mail: norliyevr@mail.ru

Annotatsiya: Inson tabiatidagi biologik va ijtimoiy xususiyatlar barcha zamonlarda tadqiqotchilarni o‘ziga jalb qilib kelgan. Hozir esa u falsafa va boshqa fanlarning diqqat markazida turgan asosiy masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada shaxsning ijtimoiy va biologik xususiyatlari, ularning o‘zaro aloqadorligi va o‘ziga xos jihatlari falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: inson, shaxs, odam, falsafiy antropologiya, biosotsial xususiyatlar, dialektika, globallashuv.

Abstract: Biological and social characteristics of human nature have always attracted the attention of researchers. Now this is one of the main issues in the center of attention of philosophy and other sciences. The article analyzes the social and biological characteristics of the individual, their interrelations and unique aspects from a philosophical point of view.

Key words: man, individual, personality, philosophical anthropology, biosocial characteristics, dialectics, globalization.

Аннотация: Биологические и социальные особенности человеческой природы во все времена привлекали внимание исследователей. Сейчас это один из главных вопросов, находящихся в центре внимания философии и других наук. В статье анализируются социальные и биологические характеристики личности, их взаимосвязи и уникальные аспекты с философской точки зрения.

Ключевые слова: человек, индивид, личность, философская антропология, биосоциальные характеристики, диалектика, глобализация.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Shaxsning biosotsial xususiyatlari insonning shaxsiyati va xulq-atvorini shakllantiradigan biologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’sirining natijasi hisoblanadi. Biosotsial

yondashuv genetik moyillik va biologik jarayonlarning ijtimoiy muhit va madaniy amaliyotlar bilan qanday bog‘lanishiga urg‘u beradi. Biologik omillar (genetika, fiziologiya, asab tizimi) va ijtimoiy omillar (tarbiya, madaniyat, ta’lim,

ijtimoiy me'yorlar) doimiy ravishda bir-biriga ta'sir qiladi, bu shaxsning individual xususiyatlari, uning xatti-harakati va tafakkurida namoyon bo'ladi. Biologik xususiyatlar va jamiyatda hukmron bo'lgan ijtimoiy me'yorlar doimiy hamkorlikda shaxsning shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ma'lumki, odamlar biologik tur sifatida ma'lum instinktlarga va biologik ehtiyojlarga ega (masalan, oziq-ovqat, xavfsizlik, ko'payish), lekin ijtimoiy muhit bu ehtiyojlarning qanday amalga oshirilishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, instinktlar madaniy me'yorlar bilan bostirilishi yoki o'zgartirilishi mumkin. Insonning biosotsial xususiyatlari hayot davomida o'zgaradi. Bu jarayon dialektika qonunlari asosida rivojlanadi: har bir yangi avlod o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarga moslashadi, bu esa biologik va ruhiy jihatlariga (masalan, intellekt, fiziologiya, hissiy sohaning rivojlanishi) ta'sir qiladi.

Biosotsial xususiyatlar turli darajalarda namoyon bo'ladi: masalan, ruhiy muammolar nafaqat ijtimoiy xususiyatga ega, balki biologik sabablarga ham ega bo'lishi mumkin. Demak, insonning biosotsial xususiyatlarining dialektikasi shuni ta'kidlaydiki, inson shunchaki biologik jarayonlarning natijasi emas, balki xulq-atvori va rivojlanishi doimo ushbu ikki sohaning o'zaro ta'siri bilan belgilanadigan ijtimoiy mavjudotdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ИИТЕПАТРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Shaxs va uning ijtimoiy-biologik xususiyatlari masalasi ilohiy kitoblardan tortib, ko'p sonli tadqiqotchilar uchun asosiy bahs mavzusi bo'lib kelgan. Xususan, Qur'oni Karim insonni eng oliy va mukarram mavjudot sifatida ta'riflaydi. Inson haqida Qur'oni Karimda ko'plab oyatlar mavjud bo'lib, ular insonning yaratilishi, uning fazilatlarini, vazifalari va oxiratdagi taqdiri haqida ma'lumot beradi. Xususan, Alloh taolo o'z Kitobida shunday deb marhamat qiladi:

“Darhaqiqat, Biz Odam bolalarini mukarram qildik...” (Isro surasi, 70-oyat) [1].

Antik davr yunon falsafasida, uning yetuk namoyandalardan hisoblangan Suqrot, Platon, Aristotel kabi allomalar asarlarida shaxs va uning biosotsial xususiyatlari, axloqiy xislatlariga alohida ahamiyat qaratilgan. Musulmon allomalaridan biri, “Ikkinchi muallim”, “Islom falsafasining otasi” kabi unvonlar bilan ulug'langan Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asarida shaxs va uning fozil

jamiyat barpo etishdagi asosiy vazifalariga alohida urg'u berilganligini ko'ramiz [4]. Abu Ali ibn Sino esa shaxsni asosan axloqiy fazilatlar bilan ziynatlangan mavjudot sifatida talqin qiladi [3].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Biosotsial jarayonlar inson va jamiyat taraqqiyotini belgilovchi biologik va ijtimoiy omillar o'rtasidagi bog'liqlikdir. Ularga falsafiy nuqtayi nazardan dialektika, falsafiy antropologiya, etika va gnoseologiya prizmasi orqali qarash mumkin. Falsafa insonni ikki tomonlama mavjudot deb biladi.

Dialektik materializm (K.Marks, F.Engels) insonning biologik tabiati asos, lekin uning rivojlanishini ijtimoiy muhit belgilaydi, deb ta'kidlaydi. Ekzistensializm ta'limoti namoyandalari esa (J.P.Sartr, M.Xaydegger) biologik cheklavlarga qaramay, shaxs erkinligini ta'kidlaydi. Insonni uning biosotsial tabiatini hisobga olmasdan tushunish mumkin emas. Zamonaviy faylasuflar yondashuvning fanlararo xususiyatini tan olishadi. Biosotsial jarayonlarning falsafiy tahlili shuni ko'rsatadiki, inson nafaqat biologik mavjudot, balki ijtimoiy jihatdan shartlangan shaxs hamdir. Sivilizatsiya rivojlanishi bu munosabatlarni murakkablashtiradi, yangi axloqiy va ontologik yechimlarni talab qiladi [5].

“Biosotsial” atamasi ijtimoiy fanlarda keng qo'llaniladi. Garchi bu atama ilmiy adabiyotlarda ellik yillar oldin paydo bo'lgan bo'lsa-da, so'nggi o'n besh yil ichida bioijtimoiy tadqiqotlardagi yondashuvlar sifat jihatidan o'zgardi. Ilmiy adabiyotlarda biosotsial jarayonlar hayot davomida inson rivojlanishining asosi bo'lib xizmat qiluvchi biologik hodisalar va ijtimoiy munosabatlarning dinamik, ikki tomonlama o'zaro ta'sirini nazarda tutuvchi keng tushuncha sifatida ta'riflanadi. Ijtimoiy hodisalar murakkab va ko'p qirrali bo'lib, ularni tuzuvchi me'yorlar, institutlar va iyerarxiyalarni baham ko'radigan guruhlarida va ijtimoiy kontekstlarda (oilalar, mahalla, maktab) yashovchi shaxslar o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro ta'sirlar orqali tasvirlanadi. Shunday qilib, biosotsial jarayonlar kelajak biologiya, tibbiyot, axloq va ijtimoiy fanlarning modellari hamda usullariga tayanadi. U biologik va ijtimoiy kuchlarni dialektik nuqtayi nazardan o'zaro aloqador kuchlar sifatida tasavvur qiladi va tana ichidagi va tananing tashqarisidagi hodisalar o'rtasidagi chegaralarni yo'q qiladi [5].

Bu antropologiya, psixologiya, epidemiologiya, sotsiologiya, iqtisod, sog'liqni saqlash, genomika, tibbiyot va demografiya bo'yicha tizimli ma'lumotlarga ega bo'lgan olimlar tomonidan ishlab chiqilgan va qo'llaniladigan inson rivojlanishi, xulq-atvori va sog'lig'ini tushunish uchun qo'llaniladigan falsafiy yondashuvdir.

Shaxsning biosotsial xususiyatlarining rivojlanishi biologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'sirini o'z ichiga olgan murakkab, dialektik jarayondir. Dialektika falsafiy usul sifatida inson tabiatining rivojlanishiga turtki beruvchi qarama-qarshiliklar, o'zgarishlar va o'zaro ta'sirlarni o'rganadi. Shaxsning biosotsial xususiyatlariga dialektik yondashuv ularning biologik va ijtimoiy o'lchamlari o'rtasidagi dinamik va o'zaro bog'liqlikni ta'kidlaydi [6].

Ijtimoiylashuv – bu hayotiy dialektik jarayon bo'lib, unda biologik va ijtimoiy omillar dinamik ravishda o'zaro ta'sir qiladi. Bu jarayon quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- boshlang'ich ijtimoiylashuv (oila, erta bolalik tajribasi): asosiy shaxsiy xususiyatlar, til va axloqiy qadriyatlar shakllanadi;

- ikkilamchi ijtimoiylashuv (ta'lim, tengdoshlarning ta'siri, ommaviy-axborot vositalari): kognitiv qobiliyatlarni, kasbiy ko'nikmalarni va ijtimoiy rollarni kengaytiradi[5];

- uchinchi ijtimoiylashuv (umr bo'yi o'rganish, yangi ijtimoiy rollarga moslashish): tajribalar, qiyinchiliklar va o'zgarishlar orqali uzluksiz rivojlanishni aks ettiradi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Sotsializatsiyaning har bir bosqichi biologik moyillik va ijtimoiy ta'sirlarning sintezini ifodalaydi, bu esa inson rivojlanishining yuqori darajasiga olib keladi. Globallashuv shaxsning biosotsial xususiyatlariga kuchli ta'sir ko'rsatadi, uning rivojlanishining biologik va ijtimoiy tomonlarini o'zgartiradi. Bu jarayon jamiyatda insonning o'ziga xosligi, moslashishi va o'zaro ta'sirining yangi shakllariga olib keladi. Aynan globallashuv jarayoni shaxsning ijtimoiy va biologik xususiyatlariga ham ta'sir qilib, yangi muammolar va imkoniyatlar yaratadi. Global jarayonlar inson hayotining biologik asoslarini o'zgartirishga olib keladi. Xususan, sintetik oziq-ovqat turlarining tarqalishi, ovqatlanish tartibidagi o'zgarishlar, migratsiya va global munosabatlarning taraqqiyoti viruslar va kasalliklarning tez tarqalishiga olib keladi

(masalan: COVID-19 pandemiyasi). Shu nuqtayi nazardan aytish mumkinki, insonning biologik tabiati tobora ko'proq global tibbiy, texnologik va ekologik omillarga bog'liq bo'lib qolmoqda [6].

Globallashuv shaxs rivojlanishining ijtimoiy jihatlariga ham ta'sir qiladi. Xususan, madaniyatlarning gibrirlanishi, multikulturalizmning yuksalishi, virtual aloqa, ijtimoiy tarmoqlar shaxsning ijtimoiylashuv usullarini o'zgartirmoqda. Buning natijasida odamlar turli madaniy an'analarni o'zida mujassam etgan gibril o'ziga xoslikka ega bo'lgan "global fuqarolar"ga aylanib bormoqda [5].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa sifatida aytish mumkinki, globallashuv shaxsning biosotsial xususiyatlarini tubdan o'zgartirib, yangidan-yangi falsafiy muammolarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Kelajak odami – bu moddiy va virtual-raqamli makonda bir vaqtning o'zida mavjud bo'lgan gibril mavjudot sifatida tasavvur qilina boshlandi. Inson biologik asoslar va global ijtimoiy o'zgarishlar o'rtasidagi muvozanatni saqlab, ushbu o'zgarishlarga qanchalik muvaffaqiyatli moslasha olishi esa asosiy muammoga aylanib bormoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Qur'oni Karim ma'nolarining tarjima va tafsiri. Tarjima va izohlar muallifi Abdulaziz Mansur. – Toshkent: Sano-standart, 2019. – 624 b.
2. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston Strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2021. – 464 b.
3. Abu Ali ibn Sino. Tadbir ul-manzil. Muhammad Najmiy Zinjoni tarjimasi. – Tehron: Eron Milliy kutubxonasi, 1902. – 111 b.
4. *Abu Nasr Forobiy: Fozil odamlar shahri.* – Toshkent: Yangi asr avlodi, 206. – 320 b.
5. Engel George L. The Biopsychosocial Model and the Education of Health Professionals. *Annals of the New York Academy of Sciences.* 310 (June): 1978. – P. 169–87.
6. Грицанов А. А. Никомахова этика // История философии: Энциклопедия. — Минск: Интер-прессервис; Книжный дом, 2002. – 1376 с.